

אתר דעת - מכללת הרצוג

תְּרוּמָה לַסֵּפֶר

מסות ומאמרים

הפנימיים. לעומת זה דרש בכל תוקף את זיקת הנפש, את הרצון המכוון למפוח היהודי והאדם — דבר שהיה מטעמו בכל תוקף תמיד.

מה היתה שיטת חנוכו? על זה יש להשיב בסימרה קצרה: תורה ועבודה. סימרה זו כבר נעשתה בנלית, אבל בפיו של א. ד. ג. היה לה פירוש עמוק. מובנה היה: התורה, הנובעת מן העבודה ולשם העבודה, והעבודה הסוארה ומקודשת על-ידי התורה, הנובעת מן העבודה ולשם העבודה. שתיהן משמשות זו את זו — ואין אחת קודמת במעלה לחברתה. הוא הטיל על הדור את התפקיד הגדול והקשה — להשלים ביניהן, להטיל אחרות בין הגוף ובין הנפש.

בטבעו היה מחמיר. וגם ב"תורה" היה מכוון לתורת ישראל שלמה, לא לתורה "קלה" שמחירה אסימון. הוא האמין שרק היא עשויה להנך בנו את האדם. לא כדעת רבים (מיוזשי ההשכלה) שהמסורת עשויה לפגום, להצר את צערנו. כי אם להפך — שבמסורת בריאה שמורים יסודות מצורפים, כלירות בדוקים ומנוסים, ושך דרך צנורות אלו שופעת האנושיות הנקיה. גורדון לא היה איש ההפשטות והתורות הדקות, אבל ברוח האומה, ביצירתה, שהיא חטיבה לעצמה, שאינה נחלפת ואינה מתמלאת באחרת, האמין אמונה כמעט מיטפסיטית. איש-השרשים היה ולא האמין בתרבות תלושה, בתרבות שאולה. חושש היה לשטחיות ההכרתית שבכל תורה, שאינה יונקת מן הסקורות. וכאוצרות העבר, ראה כאחד-העם, את האמצעי היותר חשוב ליצירת העתיד.

*

מה שהוא חתר בכל כחותיו אל המהפכה הגמורה בנפש היהודי, מה שלא גרם תיים חדשים בלא אדם חדש ושהיה עומד על המשמר כל ימיו שלא למשמש את האדם מפני היהודי, — עושה את תביעתו החמורה לבסס את החנוך בעיקר על המאור שביהדות הישנה חשוכה ביותר. כזה לא היה משום שמרנות קופאת, שיקר לה הישן רק משום שנתקדש קדושת דורות, ושהיא יראה את החדש שמא ירגיז את סנותה. כזה לא היה אפילו אותו קורטוב של וקטריניריות, שדבק

השאלות החמורות, הקשורות בחנוך האדם ובחנוך העם, היו מעסיקות את א. ד. גורדון כל ימיו. ולא יהיה בדבר משום הפרזה, אם יאמר, כי שאלת החנוך היא הנקודה המרכזית בתורתו. במדה שיש בה בוו משום שיטה, אין היא בעצם אלא תורת חנוך חדשה. בחנוך העם מטייל כלול גם חנוך היידי.

כל מה שעמד לחבב עלינו את העבודה, לא עמד אלא לשם חנוך הדור, לשם חזק כשרונותיו לחיים. אותו העסיקה רק שאלה אחת — תקון האדם, ובקבדה ראה את האמצעי המובהק ביותר להבראתו. בה ראה אמצעי ותכלית כאחד. היא המבריאה את הגוף, — מנבירה ומעשירה גם את כחות-הרוח ומפתחת את כל-הדעות. מה שביה"ס החדש, העמלני, שואף לתקן בחנוך — להשיג את הממשות הגמורה, את השתתפותם ההרמונית של הגוף ותנפש בכל למוד — גרסו בדבריו על העבודה ויתרונותיה. ולכשיהיו לפנינו כל כתביו, אין ספק שאפשר יהיה לבנות על פיהם את כל שיטתו החנוכית. כרשימה מצומצמת זו איני מתכוון לכך. משתכש אני בעיקר בחליפת דברים פרטית שביני וכינו לשם הכללת רעיונותיו העיקריים בעסקי חנוך, ונדמה לי, שכדאי לתת להם מקום בספר-היובל של הסתדרות המורים, שרבים מחבריה רואים בשליח-העבודה הגדול אחד ממחנכי הדור, שהשפיע השפעה גדולה ומכורכת על בית-הספר העברי.

*

את השקפותיו על החנוך אפשר להביע בדברים מעטים. הוא לא היה בטבעו תיאורתיקן ולא נתכוון מעולם ליצור שיטות. לא לבית-ספר על-פי שיטה מסוימת הטיף. הוא לא נתן ערך מיוחד לצורה סיוחדת בחברה, וגם לא בבית-הספר. ידוע עד כמה עשויה כל שיטה מסוימת להזיק בדברים שבחנוך, וככל מורה-חיים ידע, כי בכל עבודה העיקר הוא סכום הנפש שאנחנו משקיעים בה ולא השיטה. שדרכה לעצמם ולהכנים לפעמים גם קפאון. קדוש הצורה לא גרם כהיתו חושש, שמא תשעבר את רוח היצירה אל הרזנמה ותבוא במקום המאמצים

שעלינו, בני הדור החי, רק לחדשו, להרחיבו, להעמיקו ולהרימו עוד ביתר שאת".

לא "תורה בנרתיק", כי אם יסוד, שעליו בונים, שאותו מחדשים, מרחיבים, מעמיקים וסרומסים ביתר שאת — התורה ככח צומח, שהוא קולט, לשם צמיחתו, את יסודות החיים; התורה, כפי שגרסו אותה גדולי האומה בכל הזמנים, לא כמסמרת, כי אם כנרעין היצירה החדשה.

"אני מעולם לא ציירתי לי ולעולם לא אשלים עם הרעיון, כי העובד צריך להיות עם הארץ או בור, למשל, כאכר הרוסי. זהו מחיר גדול בעד העבודה. וערך רוחני, שצריך לשלם בעדו מחיר כזה, אינו ערך רוחני כל עיקר. המדע, ובכלל הרעה, הוא עושר גדול, רכוש, כח ואור, אשר גם המחשבה, השירה והיצירה זקוקות להם במדה מרובה, — ולשלוף את זה מהעובד, הרי זה אומר לרוששו במקום שהוא בא לבקש עשירות בכל המוכנים הרצויים" (שם).

העבודה, שגם היא לו "ערך רוחני", משום שהיא באה קודם כל לתקן את האדם, לתת לו חינוך נפשי, אינה יכולה, לפי מהותה, לנתר על עיקר רוחני אחר. עושר אחר, חוץ מעושר הנפש, אינו קיים בשבילו. ואם העבודה יקרה לו בעיקר משום שהיא מעשירה את האדם עושר הרוח, על אחת כמה וכמה התורה, שהיא בודאי עשירות לבעליה "במוכן הרצוי". התורה והעבודה, שאין אחת נרחבת מפני חברתה, כי אם, להיפך, מתחזקות זו על ידי זו — זה היה עיקר השקפותיו על החינוך. הוא לא ראה בהן מעולם יסודות מתנגדים. תרבות שלמה, תרבות חיים היתה לו רק בקנין שתיקה, במציגתן, בהשפעתן זו על זו.

כיהודי שלם, לא הכיר כנגוד שבין "תורה לשמה" ובין "תורה שלא לשמה". לו היתה תורה אחת — תורת חיים, ובה היה כלול הכל. הוא ראה בה חסיד, בכל גלוייה, משען לאדם, ולא חפץ להתפלפל הרבה; ועל כן היה גם יחסו ליצירת האוניברסיטה העברית יחס חיובי פשוט: יתוסף עוד רכוש, עוד כח, וקודם כל — לאדם העובד, היוצר. "כשעלתה על הפרק שאלת האוניברסיטה העברית בירושלים" — הוא כותב אלי: — עניתי אמן בכל כחי, בכל לבבי ונפשי (ההטעמה שלי—י. פ.) נגר דעת רבים מחברי, שקנו על השאלה בשליחה נמורה. ונמוקי היה: אם האוניברסיטה חמשוך את כחותינו הצעירים מהעבודה, כי עתה אוי ואכזי לעבודה כזאת, שבין כך ובין

בתורתו המאירה של אחד-העם, מי שחפץ לראות את היהדות כאורגניסמוס שלם, בן סגנון, בלי סתירות, ולא חפץ לדעת כמה חיוניות ויופי מכניסה לפעמים הדיסוננסה, שיותר משהיא פוגמת בסגנון — היא סנבירה אותו במכשיותה וחיוניותה. היהדות הישנה היתה יקרה לו לא. ד. גרדון כשהיא לעצמה בלי כל פירושים, בלי כל למוד זכות — יקרה מפני עצמותה, מפני שהיא חלק אורגני, שלנו, ומשום כך עשויה יותר להשפיע עלינו, להקשיר אותנו, להתמזג בנו.

ביחסו אל היהודי הישן ולערכו הישנים היה מנוע הוא, שנתן את חייו בשלמותם לערכו החדשים, עד ידיו קנאות. "קודם כל אני יהודי מהדור הישן, ולא רק על פי חנוכי, כי אם גם על-פי שורש נשמותי, על פי כל ישותי" — הוא מודה ומטעים במכתביו. יהודי גדול הוא תמיד בעל-גזע, בעל אינסטינקטים. יהודים כא. ד. גרדון מרגישים, שגם ההרס ההכרחי צריך לבוא מבפנים ולא מבחוץ; שרק זוהי סתירה לשם בנין, אם הנדבך החדש מתחזק על ידי הלבנות העתיקות המשוקעות בקרבו.

כעמקן וכאישי-האחריות, השיג את כל הכח המפדה שביצירת-עם רבת-דורות, ולא ותר על התורה כשם שלא ותר על העבודה. הוא גרס את ה"תורה" בלי שום תואר-לואי, בלי שום מסגרת, כי אם ככח נפשי, עתיק, בטוח, שיש בו כדי לרוסם את האדם, שיש בה כדי לעקור אותו מתוך השפל, מתוך המוגבל ולהכניסו לתוך ענול הנצח — התורה כנשמת האומה, כפסגת קיומה בכל הדורות.

•

לאחר שפרסמתי ב"מעברות" שנת תר"פ את מאמרי "על החינוך", קבלתי ממנו מכתב גדול⁽¹⁾ — אחר מאותם המכתבים המרובים שלו, שבהם באה לפעמים גם תכונתו האישית, גם תורתו לידי גלוי בפשטות יותר גדולה משהיא באה בכמה ממאמריו. במכתב זה הוא מביע את שמחתו, שבמאמרי הנ"ל כונתי למיטב דעותיו על החינוך.

"בפה מלא אוכל להגיד לך" — הוא כותב אלי במכתבני ההוא: — "זו הדרך, התורה והעבודה, (התורה באותו המובן הרחב והעמוק וגם השירי, החי בנשמתנו

(1) יבוא כשלימותו בכרך החמישי של כתבי א. ד. גרדון,

העומד לצאת בקרוב.

הוקיר את הפרט, עד כמה חשוב היה לו המגע החי עם נשמת האדם, ועד כמה שאף להשפיע השפעה בלתי אמצעית על הקרובים לו ברות. סגולה זו היא תכונת-מורה מובהקה. רק המורה אינו סביר בתורה מופשטת. והיו עיניך רואות את מורידך אפשר לנרס, וביתר יסוד, גם להיפך: והיו עיניך רואות את תלמידך. הכח המוסרי והאחריות המוסרית מתגברים ביותר על-יד המגע הישר עם סקבלי התורה — רק במגע זה היא נבחנת.

ידוע, כמה שאף ג. תמיד להשפיע על הסופרים, שילכתו את עשייתם לאתים. ברם, זה לא היה משום שלא הוקיר את עבודתם (כטולסטוי, שראה בספרות כמעט יסוד משחית), כי אם דוקא משום שהאמין, שבחבור "העט" וה"אמת" תבוא הגאולה השלמה ליצירת העברית. ככה שאף גם לאיחוד המורים עם העובדים. זאת שאיפתו זו הוא מביע בסוף מכתבו אלי בהתלהבות כזו, שהוא היה מסוגל לה רק בשעה שדבר על משאות-הנפש, היקרות לו ביותר:

"כן, ידידי, רוח חיים חדשה, שאין אנחנו יכולים עתה אפילו לשער את כחה ואת אורה, היתה נכנסת גם לתוראה ולחנוך וגם לעבודה, לוא היו שני המחנות האלה, מחנה העובדים ומחנה המורים, מתאחדים למחנה אחד עובד עבודת הגאולה והתחייה".

לצערנו, גם כדבר זה אנו הולכים ומתרחקים מתורתו. הערת המערכת: המאמר הזה נחקל עם גמר הדפסת המדור הזה. ולפיכך ניתן כאן, שלא במקומו.

כך אין לה שום ערך ואין בה שום ממש. וגם לאוניברסיטה אין שום ערך באופן כזה. האוניברסיטה צריכה לקרב אל העבודה, להאיר עליה אור חדש, כמו שהעבודה צריכה להכניס רוח חדשה, רוח חיים ויצירה לאוניברסיטה. רק בתנאי כזה, חשכתי, רק אם מהאוניברסיטה ילך אדם לעבוד ביתר עוז וברוח יתירה, רק בתנאי כזה נבדא תרבות עברית חדשה באמת.

הוא, שהוקיר בכל חזיון שברוח ובמציאות קודם כל את גילוי הרצון הגזקי והאנושי, לא יכול לראות בהתאמצות הרוח כח מתנגד לעבודה. כחות, שהם גלויי רצון של יצירה אמיתית, תמיד מצטרפים — אינם יכולים שלא להצטרף. מתנגדים רק כחות הרס, אבל לא כחות של בנין. בכמה פשטות הוא מביע את זאת: "האוניברסיטה צריכה לקרב אל העבודה, להאיר עליה אור חדש". הוא אינו מבאר את דבריו, אבל הם מובנים מאליהם: הרוח כשהיא מצטרפת אל העבודה, היא מאירה אותה, משלימה אותה, מגבירה בה את היסוד היצירי. והוא הדין להיפך: הרוח עצמה, כבואה במגע עם העבודה החומרית, היא מתחזקת על ידה, מתבססת, יותר נכון: מצטרפת על ידה.

•

גורדון היה כמבעו מחנך. אלה שמכירים אותו עוד מרוסית, יודעים, שמשוש חייו היה תמיד לקרב אנשים לשם חנוך. זה ניכר בחרור במכתביו. מתוכם רואים, עד כמה